

Kommentarer til Econ Pöyrys rapport for Den norske Forleggerforening (DnF)

Av cand. scient. Eirik Newth, Oslo 10. desember 2007

Innledning

I utgangspunktet må det sies at rapporten *Mulige konsekvenser av NDLA for utviklingen av læremidler i Norge* fremstår som et hastverksarbeide, og dette innrømmes indirekte av Econ Pöyry på side 2. Med bare fjorten dager til disposisjon og oppdragsgiveren som hovedkilde, må resultatet bli deretter. Likevel må man forvente at rapporten underbygger sin deterministiske grunntone og bombastiske konklusjon - forlagenes satsing på læremiddelproduksjon kan bli kraftig redusert, vi kan få en ensretting av lærebokmarkedet, og kvaliteten kan synke. Det vi finner er 5 - fem - litteraturhenvisninger, hvorav ingen går direkte på de økonomiske og kvalitetsmessige hovedtesene, og kun én ser ut til å være en forskningspublikasjon.

Det er mye underlig en kunne gripe fatt i her, fra en overforenklet framstilling av dagens lærebokproduksjon, via en ubegripelig sammenlikning med nettaviser, til en omfavnelser av det frie markedet som står i skarp kontrast til DnFs normalt svært reguleringsvennlige retorikk (1). Jeg skal imidlertid konsentrere meg om tre kjerneelementer som forfatterene bak rapporten enten ikke har forstått, eller har valgt å overse.

NDLA og forlagsøkonomien

Innføring av ny teknologi kan ha både positive og negative økonomiske konsekvenser. Erfaringene innen digital åndsverksproduksjon så langt er blandete, men viser utvilsomt at det ikke er trivielt å erstatte etablerte analoge forretningsmodeller. Det er med andre ord mulig at forlagene må regne med inntektstap som følge av digitalisering. På den annen side er forlagsbransjen i en annen situasjon enn platebransjen, som har gått i front. Norske forlag mottar omfattende direkte og indirekte offentlig støtte til produksjon og utvikling (de har f.eks. kunnet søke om midler til utvikling av digitale læremidler i et drøyt tiår).

Likevel fremstiller rapporten det som om NDLA alene kan føre til at norsk læremiddelproduksjon *ensrettes* (et svært uheldig valg av uttrykk, forøvrig), uten å begrunne det med annet enn antakelser om hva norske fylkeskommuner kan tenkes å gjøre i en gitt situasjon. Nå er noe av eksistensberettigelsen for NDLA at det skal være et foregangsprosjekt, hvilket innebærer at det ikke finnes lett tilgjengelig informasjon om konsekvensene av tilsvarende prosjekter nasjonalt og internasjonalt.

Men det finnes relevante eksempler fra bokbransjen. Kunnskapsforlagets hovedprodukt, Store Norske leksikon, begynte å merke de økonomiske virkningene av digitaliseringen med innføringen av CD-ROM på 1990-tallet. Dette var en del av en global trend, hvor Encyclopaedia Britannica ble det mest prominente offeret (2). En tid var krisen i Kunnskapsforlaget så dyp at man vurderte å legge ned driften, men takket være støtte fra stiftelsen Fritt Ord og en krevende omstillingsprosess, klarte forlaget å tilpasse seg et marked hvor hovedkonkurrentene er Google og Wikipedia.

I dag er www.snl.no landets største nettbaserte kunnskapsbase, og via tjenester som Ordnett har Kunnskapsforlaget klart å skape seg profitabel nisje på nettet. Forlagets troverdighet hviler ikke lenger på hyllemeter med leksikonbind eller de velkjente blå ryggene til ordbøkene, men på den redaksjonelle kompetansen og det vidstrakte nettverket av fagfolk.

Det er også mye å lære av erfaringene fra IT-bransjen i sin alminnelighet, som NDLA og forlagenes digitale læremiddelsatsinger tross alt er en del av. Etter femten år med det åpne og gratis operativsystemet Linux, er fremdeles Microsoft Windows dominerende. Tross OpenOffice, Apache, Firefox og tusenvis av andre kostnadsfrie kvalitetsprodukter, blomstrer programvarebransjen både nasjonalt og internasjonalt.

Skal man argumentere markedsøkonomisk, slik Econ gjennomgående gjør, må man også akseptere at konkurranse fører til innovasjon. Et logisk svar på gratis, er billigere eller bedre kommersielle produkter. Nettleseren Internet Explorer 7, som brukes av de fleste nordmenn, er et mer brukervennlig og sikkert produkt fordi millioner av kunder lastet ned konkurrentene Firefox og Opera.

Et annet svar er å lære av gratiskonkurrenten. Prinsippet om åpen kildekode som ligger bak Linux' suksess, har gitt opphav til *Open access* i akademia og *Open innovation* i næringslivet (3). Med fanebærere som Massachusetts Institute of Technology (4), Google og IBM (5), kan man trygt si at prinsippene om åpenhet og deling er i ferd med å bli en del av vårt økonomiske system.

Det faktum at gratistilbud ikke tar livet av kommersielle alternativer, men tvert imot kan føre til økonomisk vekst og teknologisk nyskapning, er da også en forutsetning for satsingen på åpen kildekode som trekkes opp i St. melding nr. 17 (2006-2007), og som nå følges opp av Fornyingsdepartementet (6). Regjeringens brede satsing på gratisprogramvare og åpent innhold ville være meningsløs, om et sannsynlig resultat var at den kommersielle IT-bransjen kollapset. Når Econ Pöyry likevel ser på full stans i produksjonen av læremidler i Norge som den mest sannsynlige konsekvensen av NDLA, er det tvingende nødvendig å stille spørsmålet: hvor er eksemplene som sannsynliggjør dette scenariet?

NDLA og forfatterøkonomien

Som lærebokforfatter (7) merker jeg meg at Econ ikke setter av mye plass til forfatternes stilling. Det eneste relevante avsnittet finnes øverst på side 12: *På samme måte som forlaget, tar forfatterene av lærebøker en del av risikoen ved å utvikle nye læremidler. Grunnen til dette er at forfatternes inntekter er knyttet opp til salget av skolebøkene i form av royalty. Dersom utsiktene til å tjene penger på læremiddelutvikling reduseres, vil sannsynligvis også fagmiljøet av skolebokforfattere reduseres.*

Her har vi nok engang å gjøre med en forenklet virkelighetsbeskrivelse. I prinsippet er mulighetene for royaltyinntekter et insitament til å skrive lærebøker. I praksis vil ethvert ansvarlig forlag (som mitt i sin tid) informere om at risikoen for å bli sittende igjen med minsteforskuddet er stor i lærebokmarkedet. For brede fag er det, som Econ påpeker, vanlig med fem-seks konkurrerende serier. Og selv om forlagene ikke offentliggjør presise tall av konkurransehensyn, er det velkjent at halvparten av seriene vanligvis ikke slår an i markedet.

Det vil si at et stort antall lærebokforfattere (meg selv inklusive) aldri vil se vesentlige inntekter av ettersalg, og i praksis fungerer som fastlønnete stykkprisleverandører for forlagene. Denne delen av dagens forfattervirkelighet ble forøvrig ikke berørt da Norsk Faglitterær Forfatter- og oversetterforening (NFF) i vår gikk ut mot NDLA på dette grunnlaget (8).

Jeg har konferert med en rekke av lærebokforfatterne i denne produksjonsrunden, og konstatert at de økonomiske vilkårene om mulig er enda strammere enn da jeg bidro til L-97. Det er dessverre med lærebokforfatteri som med skribentvirksomhet generelt: om det er god og sikker inntekt man er ute etter, bør man holde seg unna bokbransjen. Selvsagt fortjener lærebokforfattere rimelig lønn for innsatsen, men dagens betalingsmodell (som i tillegg straffer lærebokforfattere med langt lavere royalty enn skjønnlitterære) er ikke så lukrativ at det er utenkelig å se for seg bedre løsninger.

Historisk sett er royaltymodellen knyttet til eksemplarbegrepet, som digitaliseringen lenge har undergravet. Det er ingen tilfeldighet at skribentgruppen som best har klart overgangen til nettet, journalistene, ikke har royaltybasert betaling. Det er også viktig å huske på at forlagene i alle år har drevet med utstrakt stykkprisbetaling for bidrag til artikkelsamlinger og antologier, leksika og andre oppslagsverk, samt digitale læreverk. NDLAs betalingsmodell er dermed ikke unik, selv om den kan virke uvant på forfattere som kun har forholdt seg til royalty.

Økonomisk forutsigbarhet og enklere muligheter til å sammenlikne pristilbud fra ulike tilbydere er også gode argumenter for stykkprisbetaling kontra royalty. Her er det mulig for staten å kjenne sin besøkelsestid. Helt siden NFF ble opprettet har foreningen argumentert for en mer rettferdig fordeling av statsstipender til forfattere. Antall lærebokforfattere i Norge er ikke

større enn at et titalls stipender kunne bety svært mye for kontinuiteten i forfattermiljøet, uavhengig av den pågående diskusjonen om NDLA.

Brukerdeltakelse som pedagogikk

På rapportens side 14 står det: *"Det kan reises spørsmålsteget ved om den tilleggsinformasjon som kompletteringen [av brukerne] medfører, vil ha den kvalitet som kreves av et læremiddel. Forlagene beskriver utviklingen av et læremiddel som en komplisert og sammensatt prosess."*

En løpende vurdering av kvaliteten er en forutsetning for all produksjon av fag- og læremidler. Generelt sett har det faglige og pedagogiske nivået i norske lærebøker vært av vekslende kvalitet, og med varierende evne til å nå ulike elevgrupper (9). Dette må delvis tilskrives en nesten total mangel på uavhengig kritikk, hvilket var foranledningen for opprettelsen av Prosjekt Lærebokkritikk, et samarbeidsprosjekt mellom Høgskolen i Vestfold og NFF. Rapportens bilde av situasjonen for den papirbaserte læreboka er derfor sterkt forenklet.

Fordi brukerskapt innhold er et såvidt nytt fenomen, er forskningen foreløpig kommet kort. Men den eksisterer, og det er typisk at Econ lar være å henwise til det som tross alt er gjort av komparative studier av f.eks. Wikipedia (Econs valgte eksempel) og Encyclopaedia Britannica (10) eller det tyske leksikonet Brockhaus (11).

I dette spørsmålet ser det interessant nok ut til at Econs oppdragsgiver er uenig med seg selv. DnFs største medlem, Gyldendal, satser nå på læremidler med brukergenerert innhold, uavhengig av NDLA. På nettstedet til Format, læreverk i design og håndverk vg1, sto det å lese den 8. desember 2007: *"I 2008 åpner vi læreverket for dine bidrag. Dine bilder og tekster vil, sammen med andres, skape et levende læreverk og et rom for å dele erfaringer. Undervisningen blir aldri den samme!"* (12)

Den siste setningen treffer spikeren på hodet: når Format og NDLA skal trekke brukerne med i innholdsproduksjonen, er deltakelsen et mål i seg selv. Brukerdeltakelse spiller en stadig viktigere rolle i undervisning, fritid og arbeidsliv via online-spill, diskusjonslister, brukerfora, nettsamfunn, chattetjenester, nettannonser og wikier. Den anerkjente studien *Pew Internet and American Life* (13) fastslo allerede i 2005 at man hadde fått en generasjon av innholdsproduserende ungdommer, hvor 33 % av alle amerikanske ungdommer delte egne verker med andre, og 19 % hadde sin egen blogg.

Tilsvarende studier er dessverre ikke gjort i Norge, men det er liten grunn til å tro at tallene er vesentlig lavere her. Medieforskeren Marika Lüders har fastslått at deltakelse (og dermed innholdsproduksjon på ulike nivåer) i nettsamfunn er blitt en så viktig arena for norsk ungdom at skillet mellom "virtuelt" og "virkelig" i noen tilfelle viskes ut: ungdom prøver ut

roller på nettet som så leves ut i det virkelige liv (14).

Idag er arenaene for brukerskapt innhold stort sett skolefrie sone. I den grad ungdom lærer, er det ved å prøve og feile på egen hånd, eller av kamerater. Det skal selvsagt ikke være NDLAs mål å etterlikne Facebook eller Nettby, men deltakelse i læreverket vil dyktiggjøre elevene i all slags innholdsproduksjon i full offentlighet (i kontrast til lukkede læringssystemer).

Når norske tenåringsgutter skriver tøvete opplysninger om statsministeren i Wikipedia, dreier det seg ikke bare om guttestreker. Det handler også om manglende innsikt i brukerdrevne mediers praksis og etikk, og om en skole hvis syn på informasjonskompetanse (information literacy) fremdeles er grundig rotfestet i læreboka mens nettet dominerer på hjemmebane. Det er intet i Econs Pöyrys rapport, og dermed i Den norske Forleggerforenings argumentasjon, som gir noen antydning om hvordan forlagene vil løse *den* utfordringen.

Litteratur:

- (1) www.regjeringen.no/upload/kilde/fad/hdk/2006/0004/ddd/andre/280235-horing_fellessvar_bok.rtf
- (2) Greenstein and Devereux, *The Crisis at Encyclopædia Britannica*, www.kellogg.northwestern.edu/faculty/greenstein/images/htm/Research/Cases/EncyclopaediaBritannica.pdf
- (3) www.economist.com/specialreports/displaystory.cfm?story_id=9928227
- (4) ocw.mit.edu
- (5) www.ibm.com/developerworks/opensource
- (6) www.regjeringen.no/templates/RedaksjonellArtikkel.aspx?id=493598&epslanguage=NO
- (7) Newth, Eirik, *Aktivitet og undring og Temabiblioteket* Gyldendal 1997-2002
- (8) *Bokbransjen rasende*, Aftenposten 9. mars 2007
- (9) Knain, Erik, *Naturfagboka i praksis*, www-bib.hive.no/tekster/hveskrift/rapport/2002-10/rapport10-2002.pdf
- (10) Giles, Jim, *Internet encyclopaedias go head to head*, Nature 438, 900 - 901 (2005)
- (11) www.stern.de/computer-technik/internet/:stern-Test-Wikipedia-Brockhaus/604423.html
- (12) www.gyldendal.no/format
- (13) www.pewinternet.org/pdfs/PIP_Teens_Content_Creation.pdf
- (14) Lüders, Marika, *Being in mediated spaces: An enquiry into personal media practices*